

Klaudia Stala

*Ecclesia de novo constructa*¹

Kościół kanoników regularnych w Górcie koło Sobótki. Rekonstrukcja drugiej fazy przebudowy palatium możnowładczego Piotra Włostowica

*Ecclesia de novo constructa*¹

The church of Canons Regular in Górką near Sobótką. Reconstruction of the second phase of Piotr Włostowic's magnate palatium conversion

Ponad wiek trwa naukowy spór wśród badaczy dyscyplin historycznych w kwestii lokalizacji pierwotnej fundacji Piotra Włostowica na rzecz kanoników regularnych reguły św. Augustyna w rejonie góry Ślęży². I choć źródła historyczne w sposób bezsporny informują o samym fakcie sprowadzenia przez komesa pierwszych zakonników oraz nadania im ziem, niejednoznacznie wskazują na miejsce tymczasowego osadzenia, które funkcjonować miało jako siedziba zakonników do momentu wzniesienia docelowej świątyni z zabudową klasztorną na Piasku we Wrocławiu.

Sentencje łacińskie pochodzące z zachowanych źródeł historycznych, takie jak *de Monte Silencii, ad Montem, in monte Silencii, ipso Monte Silencii*³, nie dają podstaw lingwistycznych do jednoznacznej interpretacji miejsca lokacji na szczycie Ślęży, jak chcą tego zwolennicy teorii ślężańskiego klasztoru, a jedynie w masywie góry. Stąd już w początkach XX wieku pojawiła się hipoteza, w dużej mierze podtrzymywana przez ówczesnych historyków i badaczy narodowości niemieckiej, a następnie kontynuowana przez grupę badaczy polskich, jakoby Piotr Włostowic sprowadzić miał pierwszych przedstawicieli zakonu do Górkę, położonej u stóp Ślęży⁴.

Tam właśnie zlokalizowany jest rozległy kompleks pałacowy, o skomplikowanej genealogii i bogatej historii. Znany przede wszystkim jako okazała siedziba znamienitej niemieckiej rodziny von Kulmütz, początkami sięga kamiennej budowli, wyraźnie rysującej się w bryle zamku, która w literaturze przedmiotu wiązana jest z kościołem konsekrowanym w 1256 roku i uznawana za budowlę późnoromańską⁵.

Badania archeologiczno-architektoniczne prowadzone w tym obiekcie od 2002 roku przez Andrzeja Kadłuczka

The scientific dispute among scholars representing historical disciplines concerning the location of the original foundation Piotr Włostowic made for the Canons Regular of St. Augustine in the area of Mount Ślęża has lasted for more than a century². Although historic sources explicitly inform about the fact of bringing the first monks and granting them land by the komes (earl), they do not clearly indicate the site of temporary settlement which was to function as a monastic seat until the proper church with monastery buildings in Piasek in Wrocław had been erected.

Latin sentences found in the preserved historical sources, such as: *de Monte Silencii, ad Montem, in monte Silencii, ipso Monte Silencii*³, do not provide sufficient linguistic basis for an explicit interpretation of the location site on the top of Mt. Ślęża, as the supporters of the theory of the Ślęża monastery would want, but merely within the mountain range. That is why in the early years of the 20th century there appeared a hypothesis, largely supported by contemporary historians and scientists of German nationality, and then continued by a group of Polish scientists, saying that Piotr Włostowic was to bring the first representatives of the order to Górką, located at the foothills of Mt. Ślęża⁴.

It is there that a vast palace complex with complicated genealogy and interesting history was located. Known primarily as an impressive seat of the eminent German family von Kulmütz, its origins reach back to a stone building distinctly outlined in the shape of the castle which, in the literature of the subject, has been associated with the church consecrated in 1256 and regarded as a late-Romanesque building⁵.

Archeological and architectonic research, conducted in the object since 2002 by Andrzej Kadłuczka and Klau-

kę i Klaudię Stałę rzuciły nowe światło na sprawę fundacji Piotra Włostowica. Wyniki badań przeprowadzonych w obrębie najstarszej części zamku, tj. wspomnianej powyżej budowli romańskiej, pozwoliły wyróżnić dwie fazy wczesnośredniowieczne badanego obiektu.

Faza pierwsza, pierwotna, stanowi bez wątpienia budowlę świecką o charakterze rezydencjonalnym, o czym świadczy odsłonięta w trakcie badań i dobrze czytelna dyspozycja przestrzenna wnętrza oraz zachowane fragmentarycznie poziomy użytkowe. Analiza warsztatu budowlanego, precyzyjna obróbka ciosów licowych, ich układ oraz tzw. podcinanie fug, a także zachowany detal architektoniczny pozwoliły ten obiekt wydatować na poł. XII wieku⁶, potwierdzając wcześniejsze badania Tadeusza Kozaczewskiego⁷.

Faza druga badanego obiektu, będąca świadectwem przekształceń nie tylko przestrzennych, ale przede wszystkim funkcjonalnych, wypełnia lukę w źródłach historycznych, rozwiązując zdaniem autorki ponad stuletni spór o miejsce osadzenia sprowadzonych przez Piotra Włostowica zakonników.

Badania archeologiczno-architektoniczne

Od roku 2002 trwają badania terenowe w najstarszej partii zamku w Górcie, w obrębie tzw. budowli romańskiej. Badania te mają charakter ratowniczy i poprzedzają planowaną inwestycję związaną z modernizacją całego kompleksu pałacowego, pełniącego obecnie funkcję hotelu.

Wspomniana budowla romańska uznawana w literaturze przedmiotu w swoim pierwotnym założeniu za kościół późnoromański, składa się z prawie kwadratowego prezbiterium zamkniętego prosto o wymiarach 5,25 m × 6,0 m (kaplicy pałacowej) oraz korpusu nawowego o wymiarach 8,5 m × 22,25 m (auli pałacowej), noszącej obecnie nazwę Sali Rycerskiej⁸.

W roku 2008 kontynuowano w obrębie budowli romańskiej badania o charakterze ratowniczym z lat ubiegłych. Zdecydowano wówczas o dalszej eksploracji ww. prezbiterium, a także kierując się wynikami przeprowadzonych w roku 2007 badań georadarowych, podjęto decyzję o otwarciu wykopu sondażowego w Sali Rycerskiej. Badania georadarowe sugerowały bowiem istnienie podziałów wewnętrznych o przebiegu wzdłużnym i poprzecznym. Wykop sondażowy opatrzono numerem porządkowym 9. Zlokalizowano go wzdłuż lica ściany północnej.

W wykopie odsłonięto lico wewnętrzne północnej ściany magistralnej romańskiego kościoła na długości 2 m w bardzo dobrym stanie zachowania. Na uwagę zasługują starannie opracowane, niewielkich rozmiarów powierzchnie kamienia ciosowego, układanego warstwowo, o precyzyjnie wykonanych i co istotne, podcinanych spoinach. Mur odsłonięto na głębokość 75 cm od obecnej posadzki. Na głębokości 60 cm uchwycona została niewielka odsadzka. We wschodnim odcinku lica muru romańskiego zarejestrowano relikw fundamentu pod filar, który został rozebrany w jednej z kolejnych faz przebudowy, a destrukta muru wrzucony do wykopu i zasypany. Zachowany blok kamienny spoczywał na odsadz-

dia Stala, threw a new light on the issue of Piotr Włostowic's foundation. Results of research conducted within the oldest part of the castle i.e. the above mentioned Romanesque building allowed for distinguishing two early-medieval phases of the examined object.

The first, original phase, undoubtedly constituted a lay building of residential character, which is confirmed by the spatial disposition of the interior, revealed during research and clearly legible, as well as fragmentarily preserved utility levels. Analysis of the masonry workshop, precisely worked face stone blocks, their layout and the so-called cutting joints, as well as preserved architectural details allowed for dating the object to the mid-12th century⁶, thus confirming the earlier research by Tadeusz Kozaczewski⁷.

The second phase of the discussed object, which bears evidence of not only spatial but mainly functional transformations, bridges the gap in historical resources, and in the author's opinion resolves the over one-hundred-year-long dispute concerning the settlement site of the monks brought by Piotr Włostowic.

Archaeological and architectonic research

Field research in the oldest part of the castle in Górcza, within the so called Romanesque building, has been conducted since 2002. The research is of rescue character, and precedes the planned investment connected with modernisation of the whole palace complex currently serving as a hotel.

The above mentioned Romanesque building, which in its original version is regarded in the literature of the subject as a late-Romanesque church, consisted of an almost square presbytery enclosed straight and measuring 5.25 m × 6.0 m (palace chapel), and the nave building measuring 8.5 m × 22.25 m (palace hall) currently known as the Knight's Room⁸.

In 2008, the rescue research from previous years was continued within the Romanesque building. It was decided then to continue further exploration of the above mentioned presbytery and, taking into consideration the results of GPR survey carried out in 2007, the decision was made to open a survey pit in the Knight's Room. GPR survey suggested the existence of internal divisions running alongside and crosswise. The survey pit was given number 9 and located alongside the face of the northern wall.

A very well preserved inside face of the northern load-bearing wall of the Romanesque church, 2 m long, was uncovered in the pit. It is worth noticing carefully worked surfaces of small-size stone blocks, laid in layers with precisely executed and, what is significant, cut joints. The wall was uncovered to the depth of 75 cm from the present floor level. At the depth of 60 cm a small offset was registered. A relic of a pillar foundation was registered in the eastern section of the Romanesque wall face; the pillar must have been demolished during the next phases of rebuilding and its rubble was thrown into the pit and filled back in. The preserved stone block rested on the Romanesque offset. It was mounted by cutting an opening in the Romanesque wall face and then fixed

ce romańskiej. Został zamontowany poprzez wykucie w licu romańskim otworu i bezpośrednim osadzeniu w murze (ryc. 1). W destrukcie budowlanym natrafiono na fragmenty romańskiego detalu pochodzącego prawdopodobnie z rozebranego filara z dobrze zachowaną warstwą polichromii.

W kolejnych miesiącach badawczych podjęto decyzję o poszerzeniu wykopu w kierunku zachodnim. Wytoczono długą sondę o przebiegu wzdłużnym do magistralnej ściany północnej, której krawędź zachodnia była styczna z licem wewnętrznym zachodniego muru po-

directly in the wall (fig. 1). Fragments of Romanesque detail, probably from a demolished pillar with a well-preserved polychrome layer, were found in the rubble.

During the following months of research, a decision was made to widen the pit westwards. A long survey running alongside the load-bearing north wall was marked out, whose western edge was tangent to the interior face of the west crosswise wall (B) which encloses the present-day Knight's Room. The survey measured 1100 cm × 164 cm. A survey pit was opened in this place in order to verify the results of GPR research results which indicat-

Ryc. 1. Widok na fragment zachowanego fundamentu pod filar przysięenny. Fot. K. Stala

Fig. 1. View of the fragment of the preserved foundation under the engaged column. Photo: K. Stala

Ryc. 2. Widok na odsłonięte spod tynku lico ściany zachodniej przystawionej do muru magistralnego budowli romańskiej z wyraźną dylatacją. Fot. K. Stala

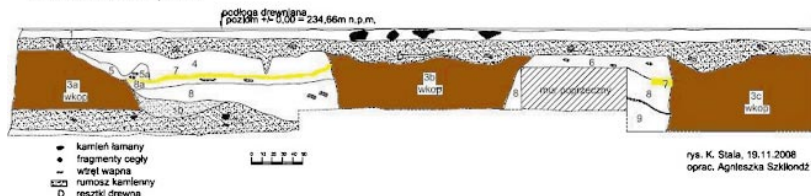
Fig. 2. View of the face of the west wall, revealed under the plaster, which was added to the load-bearing wall of the Romanesque building with visible dilatation. Photo: K. Stala

Ryc. 3. Widok na partię fundamentową ściany zachodniej. Fot. K. Stala

Fig.3. View of the foundation part of the west wall. Photo: K. Stala

ZAMEK SOBÓTKA GÓRKA
WYKOP 9b/2008 - profil S

Wyciep 9/2008 Odcinek 9b, Profil S-opis nawarstwień

- 1.-wylewka betonowa
- 2.-syłka ziemia o ciemnoszarej barwie z rumoszem kamiennym i niewielką ilością fragmentów cegły, niwelacja
- 3.-wkopy a, b, c- wychodzące ze wspólnego poziomu, prawdopodobnie będące pozostałością wspólnej akcji budowlanej lub demolacyjnej wkop a-szara ziemia z dużą domieszką łamanego kamienia i fragmentów cegły -zasyp wkop b-żółta szara ubita ziemia z domieszką kamienia łamanego i wtrętów wapna-zasyp wkop c-szarobrunatna ubita ziemia przemieszana z żółtym piaskiem oraz dużą ilością pokalnych rozmiarów wtrętów wapna, wystąpiły fragmenty przemieszanych kości ludzkich-żasyp.
- 4.-niwelacja, mocno zbita, żółtociemna glina
- 5.-ciemnoszara jednorodna ziemia mocno zbita łagodnie przechodząca w warstwę 6a z drobnymi zaprawy
- 6.-warstwa żółtego, luźnego piasku z domieszką zaprawy, niwelacja lub ślad wkopu pod rozbiórkę muru poprzecznego
- 7.-wyraźnie rysująca się warstwa białej, luźnej zaprawy wapiennej, poziom budowlany?
- 8.-warstwa mocno zbita gliny barwy brunatnej i szarej z pojedynczymi elementami kamienia łamanego, rząd ręb warstwie 8a z domieszką drobnego wapna.
- 9.-ciemno szara syłka ziemia, warstwa jednorodna
- 10.-ciemna ziemia z dużą ilością rumoszu
- 11.-warstwa syłkiej jasnej, ziemi z domieszką rumoszu kamiennego

Ryc. 4. Profil południowy z wyraźnie zarysowanymi wkopami związanymi z prawdopodobną rozbiórką fundamentów pod podpory nawowe oraz czytelnym poziomem użytkowym drugiej fazy budowli romańskiej. Rys. K. Stala, oprac. A. Szkiłondź, K. Stala

Fig. 4. South profile with clearly outlined digs connected with the probable demolition of foundations for nave supports and a legible utility layer from the second phase of the Romanesque building. Drawn by K. Stala, made by A. Szkiłondź, K. Stala

Ryc. 5. Portal północny. Fot. K. Stala

Fig. 5. North portal. Photo: K. Stala

Ryc. 6. relikw wewnętrznej ościeży portalu południowego z fragmentem zachowanej polichromii. Fot. K. Stala

Fig. 6. Relic of the inside reveal of the south portal with a fragment of preserved polychrome. Photo: K. Stala

przecznego (B) zamykającego obecną Salę Rycerską. Wymiary sondy wyniosły 1100 cm × 164 cm. Celem wytyczenia w tym miejscu wykopu badawczego była weryfikacja wyników badań georadarowych wskazujących w badanym rejonie na istnienie sekwencji podziałów wewnętrznych. W wyniku przeprowadzonej penetracji archeologicznej potwierdzono istnienie muru poprzecznego (A) sugerowanego w badaniach georadarowych. Mur został przewiązany z murem magistralnym ściany północnej, a zatem należał do pierwszej fazy budowlanej, stanowiąc pierwotną koncepcję architektoniczną najstarszej budowli.

W narożniku południowo-zachodnim wykopu natrafiono na strzępie po murze dostawionym do ściany zachodniej Sali Rycerskiej (B). Domniemany mur posiadał kierunek wschód – zachód. Zachowała się dolna warstwa kamieni, będąca pozostałością po stopie fundamentowej ww. muru. Zalegała ona na tej samej głębokości (232,76 m n.p.m.), co stopa fundamentowa ściany zachodniej, do której przylegał. Czytelny negatyw muru pozwala określić jego przybliżoną grubość na ok. 60 cm.

Odsłonięto także wewnętrzne lico magistralnej ściany północnej na całej długości sondy wraz ze stopą fundamentową i niewielką odsadzką oddzielającą partię fundamentową od naziemnej.

Szczególnie istotne dla niniejszych rozważań było ustalenie relacji pomiędzy poprzeczną ścianą zachodnią (B) zamykającą obecną Salę Rycerską a ścianą północną. Ściana zachodnia została dostawiona do XII-wiecznej ściany magistralnej. Wyrażna dylatacja rysuje się zarówno w partii naziemnej, jak i odsadzonej nieznacznie partii fundamentowej (ryc. 2). Technika wykonania ściany poprzecznej odbiega zasadniczo od eleganckiego lica ciosowego ściany magistralnej, które z pewnością nie było tynkowane, o czym świadczy staranna obróbka powierzchni lico-wych ciosów oraz pieczołowicie ukształtowane fugi. Lico wewnętrzne muru zachodniego odsłonięte na długości 164 cm w partii nadziemnej zbudowane zostało z dużych ciosów granitu łączonych szerokimi spoinami uzupełnianymi rumoszem kamiennym i zalanymi zaprawą. Fundament został wykonany z fragmentów ciosów i kamienia łamanego bez spojenia zaprawą, stopa fundamentowa zalegała 20-30 cm płycej od uchwyconej stopy fundamentowej ściany magistralnej (ryc. 3).

Ważnych informacji dostarczyła analiza nawarstwień ziemnych. W profilu południowym zarysowały się wyraźnie trzy jednoczesne wkopy budowlane, mniej więcej tej samej szerokości, usytuowane w zbliżonych odstępach (ryc. 4). Zarejestrowane wkopy znajdowały się na wspólnej osi z odsłoniętym strzępiem muru poprzecznego i dokładnie na osi wskazanego przez georadar domniemanego muru równoległego względem północnej ściany magistralnej. Wkopy wychodziły z warstwy nowożytniej i stanowiły świadectwo jednej z wielu przeprowadzonych w tym miejscu akcji budowlanych, w tym wypadku prawdopodobnie demolacyjnej. Można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, iż dokonano wówczas rozbiórki filarów wraz z partią fundamentową podpór. Prawdopodobnie jednak ta interwencja nie sięgnęła głębokości posadowienia stóp fundamentowych pod filary, pozostawiając ich szczątkowe fragmenty, czego przykładem zarejestrowany relik strzępia muru w na-

ed the existence of a sequence of internal divisions in the area in question. As a result of the conducted archeological penetration the existence of a crosswise wall (A) suggested in the GPR survey was confirmed. The wall was tied with the load-bearing north wall; therefore it must have belonged to the first building phase, constituting the original architectonic concept of the oldest edifice.

In the south-west corner of the pit toothings from a wall added to the western wall of the Knight's Room (B) were discovered. The supposed wall ran along the east – west line. The bottom layer of stones constituting the remains of foundation base of the above mentioned wall was preserved. It was lying at the same depth (232.76 m AMSL) as the foundation base of the west wall which it adjoined. A legible negative of the wall allows for defining its approximate thickness at about 60 cm.

The inside face of the load-bearing north wall was also revealed along the whole length of the survey pit together with the foundation base and a small offset separating the foundation and above-ground sections.

Identifying the relation between the crosswise west wall (B) enclosing the present-day Knight's Room and the north wall seems particularly important for these considerations. The west wall was added to the 12th-century load-bearing wall. A distinct dilatation is visible both in the above-ground section and in the slightly set-off foundation section (fig. 2). The technique used when building the crosswise wall distinctly differed from the elegant stone block face of the load-bearing wall that can't have been plastered over, which is confirmed by precise working of the stone block surface and carefully shaped joints. The internal face of the west wall, revealed on the length of 164 cm, in its above-ground section was built from large granite blocks bonded with wide joints filled in with stone rubble and mortar. Foundation was made from fragments of stone blocks and broken stone without mortar, foundation base was lying 20-30 cm nearer the surface than the registered foundation base of the load-bearing wall (fig. 3).

Analysis of soil accumulations provided important information. 3 building digs from the same period became clearly visible in the south profile, of approximately the same width and spaced at similar intervals (fig. 4). The registered digs were located along the common axis with the uncovered toothings of the crosswise wall and precisely on the axis of the supposed wall parallel to the north wall and registered by the GPR. The digs came out from the modern layer and were evidence of one of many building actions carried out in this place, in this case most likely a demolition. It seems highly likely that pillars with the foundation section of their supports must have been demolished then. However the intervention may not have reached the depth at which the pillar foundation bases were set, thus leaving their fragments, an example of which is the registered relic of wall toothings in the south – west corner of the pit, and the reading from the GPR survey showing a continuous wall in the examined region.

A well preserved portal located on the axis of the crosswise Romanesque wall (A) (fig. 5) was discovered in the face of the north wall after the plaster had been removed. First, a single stone lintel beam and a weight-

rożniku południowo-zachodnim wykopu, oraz wynik badań georadarowych, dający odczyt muru ciągłego w badanym rejonie.

W licu ściany północnej, po odsłonięciu spod tynku, natrafiono na dobrze zachowany portal usytuowany na osi poprzecznego muru romańskiego (A) (ryc. 5). W pierwszej kolejności natrafiono na pojedynczą kamienną belkę nadproża oraz łuk odciążający. Fragmentarycznie zachowało się ościeże zachodnie portalu, wschodnie zostało zniszczone przez otwór instalacyjny. Uchwycono próg portalu, który spoczywał bezpośrednio na wtórnie uformowanej koronie muru poprzecznego (A). Mur ten został częściowo rozebrany w trakcie drugiej fazy budowlanej. W profilu ziemnym (południowym) zarejestrowano poziom użytkowy odpowiadający drugiej fazie budowy (warstwa 7) (ryc. 4). Wystąpił on w postaci warstewki białej, tłustej zaprawy wapiennej i zalegał na głębokości 234,20-234,16 m n.p.m. w stropie warstwy oraz 234,16-324,10 m n.p.m. w spągu. Podane głębokości odpowiadają poziomowi korony muru poprzecznego, niewielkie różnice w wysokościach spowodowane są osiadaniem warstw ziemnych oraz ich osunięciem.

W ścianie południowej korpusu budowli romańskiej, w jej licu wewnętrznym odkuto spod tynku romański portal, będący kontynuacją widniejącego w elewacji południowej skromnego portalu z pojedynczą belką nadproża i składającymi się z kilku potężnych ciosów ościeży. Portal ten został wydatowany przez autorkę na ok. poł. XII w. na podstawie analogicznych form znanych z terenów Czech i Słowacji i określony mianem portalu świeckiego. W licu wewnętrznym na prostych ciosowych ościeżach portalu zauważono wtórne sfazowania powierzchni kamienia oraz szczątkowo zachowaną polichromię, stanowiące efekt przebudowy obiektu związanej z omawianą drugą fazą budowlaną (ryc. 6).

Podsumowanie wyników badań

Wyniki opisanych powyżej badań dają podstawy do następujących stwierdzeń:

1. Pierwsza budowla romańska mająca świecki charakter wydatowana została przez A. Kadłuczka i K. Stalę na poł. XII w., a badaniom tym poświęcono odrębny artykuł z zamieszczoną propozycją rekonstrukcji pierwszej fazy ww. obiektu⁹.
2. Omawiana druga faza dotyczyła następujących interwencji budowlanych:
 - a) rozebrania muru poprzecznego (A) do wysokości 234,26 m n.p.m., która to wysokość wtórnie utworzonej korony korespondowała z poziomem użytkowym drugiej fazy (234,20 m n.p.m.),
 - b) wybicia otworu drzwiowego w północnej ścianie magistralnej dokładnie na osi rozebranego muru poprzecznego i wmontowaniu weń portalu kamiennego,
 - c) wzniesienia poprzecznej ściany działowej (zachodniej), nazywanej w tekście (B),
 - d) dostawienia do ściany poprzecznej (B) murku o długości 120 cm i grubości ok. 60 cm zachowanego szczątkowo w południowo-zachodnim narożniku wykopu 9,
 - e) wykonania fundamentów pod podpory (filar, kolumna?), o czym pośrednio świadczą zarejestro-

relieving arch were discovered. The west reveal of the portal was fragmentarily preserved; the east was destroyed by an installation opening. The corner of the portal was registered, which rested directly on the secondarily formed coping of the crosswise wall (A). The wall was partially demolished during the second construction phase. The utility level corresponding to the second phase of the building (layer 7) (fig. 4) was registered in the ground profile (south). It occurred in the form of a white layer of oily lime mortar and was deposited at the depth of 234.20-234.16 m AMSL in the layer ceiling and 234.16-324.10 m AMSL in the floor. The depths given here correspond to the level of the coping of the crosswise wall, slight differences in height are caused by the soil settling processes or soil subsiding.

In the internal face of the south wall of the Romanesque main building, a Romanesque portal was uncovered under plaster, which was a continuation of the modest portal with a single lintel beam and a reveal consisting of a few huge stone blocks visible in the south elevation. That portal was dated by the author to the app. mid-12th c. on the basis of analogical forms known from the lands of Bohemia and Slovakia, and defined as the lay portal. Secondary bevelling of the stone surface and fragmentarily preserved polychrome decoration, which were effects of the object reconstruction connected with the discussed second building phase (fig. 6), were noticed on the internal face of the simple stone-block reveal of the portal.

Summary of research results

Results of the above described research provide solid basis to form the following conclusions:

1. The first Romanesque building of lay character was dated to the mid-12th c. by A. Kadłuczka and K. Stala, and the research was described in a separate article which enclosed a proposal for the reconstruction of the first phase of the above mentioned object⁹.
2. The discussed second phase concerned the following building interventions:
 - a) demolition of the crosswise wall (A) up to the height of 234.26 m AMSL, and this height of the secondarily formed wall coping corresponded to the utility level of the second phase (234.20 m AMSL),
 - b) cutting a door opening in the north load-bearing wall precisely on the axis of the demolished crosswise wall and fitting in a stone portal,
 - c) erecting a crosswise partition wall (west), called (B) in the text,
 - d) addition of a small wall 120 cm long and app. 60 cm thick, fragmentarily preserved in the south-west corner of the pit no 9, to the crosswise wall (B),
 - e) laying foundations for supports (pillar, column?), which is indirectly confirmed by the digs registered in the south profile remaining after probable demolition of the supposed supports,
 - f) making an engaged column in the north wall, whose foundation relic was discovered in the pit no 9 with fragments of architectonic detail,

- wane w profilu południowym wkopy, pozostałe po prawdopodobnej rozbiórce domniemanych podpór,
- f) wykonaniu filara przyściennego w ścianie północnej, którego relikw fundamentu odkryto w wykopie 9 wraz z fragmentami detalu architektonicznego,
 - g) zmiany estetyki portalu południowego celem nadania mu charakteru sakralnego i bogatszej oprawy (sfazowanie ościeży, pokrycie polichromią).

Datowanie

Brak ruchomego materiału zabytkowego – większość pochodzi z warstw wtórnych – utrudnia datowanie metodami archeologicznymi. Podobnie jak w przypadku pierwszej fazy przy datowaniu oparto się głównie na analizie detalu architektonicznego oraz technologii budowlanej. Stwierdzono, iż sposób wzniesienia ściany zachodniej odpowiada warsztatowi romańskiemu, z dużym prawdopodobieństwem późnemu okresowi. Wątek murarski charakteryzował się dużymi ciosami granitu o słabej technologicznie obróbce powierzchni licowej. Partia fundamentowa wykonana została z łamanych kawałków granitu oraz fragmentów ciosów o nieobrobionych, surowych powierzchniach, ułożona bez zaprawy murarskiej i sięgała na głębokość 130 cm od miejsca odsadzenia.

Na szczególną uwagę zasługuje portal odsłonięty w ścianie północnej. Prostotą i surowością nawiązuje do portalu południowego. Obramienia ościeży zbudowane zostały z ciosów o dużych rozmiarach. Nad belką nadproża znajdował się łuk odciążający złożony z dwóch bocznych ciosów ciętych po łuku, nad nimi kolejno ułożono po trzy wąskie kamienie płytkowe wmontowane pionowo i zgodnie z promieniem łuku (układ na wzór rzymski), całość zamykał kolejny łukowato cięty cios pełniący funkcję klucza. Taka technika konstrukcji łuku odciążającego nie posiadana na tyle bliskich analogii, by móc ująć omawiany portal w konkretne, wąskie ramy czasowe. Sama forma portalu pozwala datować go na XII – XIII wiek. Jednak omawiany portal został wmontowany w wycięty otwór wykonany w ścianie datowanej na poł. XII wieku i posadowiony na rozebranym murze poprzecznym, zatem powstał nie wcześniej, niż po poł. XII wieku. Z kolei obróbka kamienia ciosowego skłania ku datowaniu na wiek XIII, sugerując późnoromańską metrykę portalu (?).

Propozycja rekonstrukcji

Analiza uchwyconych w badaniach archeologiczno-architektonicznych przemian budowlanych w obrębie obiektu pozwala na hipotetyczne odtworzenie dyspozycji funkcjonalno-przestrzennej budowli romańskiej w drugiej fazie jej użytkowania.

Największe zmiany zostały przeprowadzone w obrębie dzisiejszej Sali Rycerskiej. Zostały one podyktowane zmianą funkcji obiektu świeckiego i przystosowaniu go do potrzeb budowli sakralnej. W tym celu wyburzono mur poprzeczny (A), który dzielił korpus budowli na niewielką aulę i kwadratową w rzucie część mieszkalną, by wznieść ścianę przesuniętą względem rozebranego muru (A) w kierunku zachodnim, dając w rzucie pomieszczenie prostokątne o wymiarach 3 × 7 m (w świetle murów), pełniące prawdopodobnie funk-

- g) changes in the aesthetics of the south portal in order to give it sacred character and more lavish decoration (beveling the reveal, polychrome decoration).

Dating

Lack of movable historic material, the majority of which comes from secondary layers, makes dating using archeological methods more difficult. Like in the case of the first phase, dating was based mainly on the analysis of architectural detail and building technology. It was found out that the manner in which the west wall had been erected corresponds to the Romanesque workshop, most probably at its later period. The masonry bond was characterised by large granite blocks with technologically poorly finished face surface. The foundation section was made from broken granite pieces and fragments of blocks with unfinished, coarse surfaces, laid without mortar reaching to the depth of 130 cm from the set-off.

The portal revealed in the north wall is worthy of particular attention. Its simplicity and austerity allude to the south portal. Reveal framing was built from large stone blocks. Over the lintel beam there was a weight-relief arch consisting of two side blocks cut along the arch, over which three narrow slab stones were successively placed and fixed vertically and in accordance with the arch radius (layout following the Roman pattern), the whole was enclosed with another arch-like stone block serving as a keystone. Such technique of constructing the relieving arch does not have analogies close enough to allow for fitting the discussed portal into concrete narrow time brackets. The form of the portal itself allows for dating it to the 12th – 13th century. However, the portal in question was fitted into an opening cut in the wall dated to the mid-12th century and founded on a demolished crosswise wall; therefore it can't have been made any earlier than after the mid-12th century. Processing of the stone blocks suggests dating it to the 13th century, thus implying the late-Romanesque origins of the portal (?).

Reconstruction proposal

Analysis of the building transformations registered in the object during the archeological and architectural research allows for hypothetical reconstruction of the functional and spatial disposition of the Romanesque building in the second phase of its use.

The greatest changes were introduced within the present-day Knight's Room. They were enforced by the altered function of a lay object and adapting it to the requirements of a sacred building. For this purpose the crosswise wall (A) which divided the main building into a small hall and the square-plan dwelling quarters was demolished, in order to erect a wall moved westwards relative to the demolished wall (A), thus resulting in a room on a rectangular plan measuring 3 × 7 m (inside diameter of the walls), probably functioning as a porch and offering convenient space for the introduction of vertical traffic. On the basis of the currently available research results it is difficult to recreate the shape of the discussed western part, which might not have been lifted above the elevation of the nave building (fig. 7),

Ryc. 7. Rekonstrukcja drugiej fazy budowli romańskiej, rzut kościoła oraz elewacje południowa i wschodnia wg A. Kadłuczki i K. Stali, oprac. A. Szkiłondź.

Wersja a

Fig. 7. Reconstruction of the second phase of the Romanesque building, plan of the church and the south and east elevations acc. to A. Kadłuczka and K. Stala, made by A. Szkiłondź.

Version a

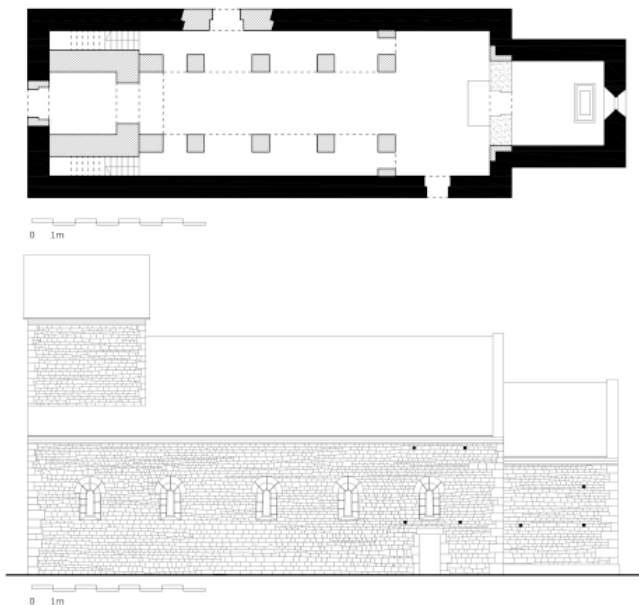
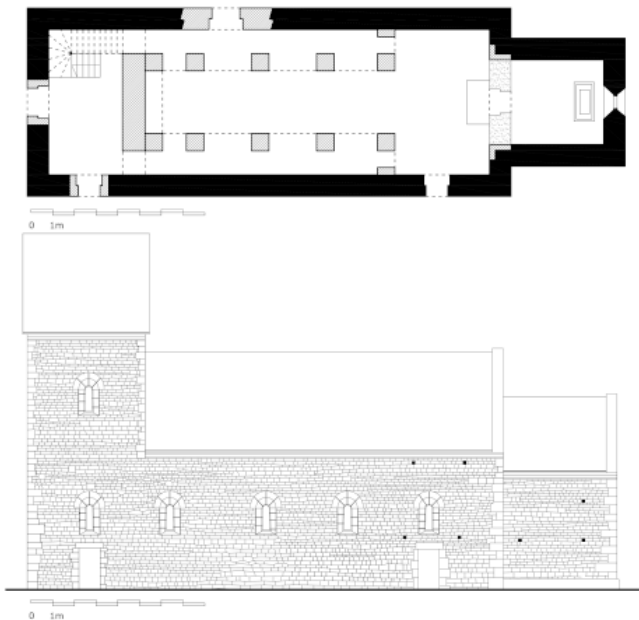

Ryc. 8. Rekonstrukcja drugiej fazy budowli romańskiej, rzut kościoła oraz elewacje południowa i wschodnia wg A. Kadłuczki i K. Stali, oprac. A. Szkiłondź.

Wersja b

Fig. 8. Reconstruction of the second phase of the Romanesque building, plan of the church and the south and east elevations acc. to A. Kadłuczka and K. Stala, made by A. Szkiłondź.

Version b

Ryc. 9. Rekonstrukcja drugiej fazy budowli romańskiej, rzut kościoła oraz elewacje południowa i wschodnia wg A. Kadłuczki i K. Stali, oprac. A. Szkiłondź.

Wersja c

Fig. 9. Reconstruction of the second phase of the Romanesque building, plan of the church and the south and east elevations acc. to A. Kadłuczka and K. Stala, made by A. Szkiłondź.

Version c

cję kruchty oraz stanowiące dogodną przestrzeń do wprowadzenia komunikacji pionowej. Trudno jest na podstawie dostępnych wyników badań jednoznacznie odtworzyć dziś bryłę omawianej partii zachodniej, najprawdopodobniej nie była ona wyniesiona powyżej elewacji korpusu nawowego (ryc. 7), choć nie można wykluczyć wyciągnięcia tej części w formie wieżowej, nawiązującej do rozwiązań stosowanych w masywach zachodnich (ryc. 8-9). Przeciw takiemu rozwiązaniu przemawiają jednak niewielka grubość murów (105 cm) oraz stosunkowo małe rozmiary samego pomieszczenia.

Przesunięcie ściany w kierunku zachodnim pozwoliło na uzyskanie zdecydowanie większej powierzchni w obrębie korpusu nawowego, który otrzymał długość 15,75 m przy niezmiętej szerokości 7 m. Istotne zmiany związane są z jego dyspozycją przestrzenną. Wprowadzeniu podpór typu filar/kolumna wzdłuż ściany północnej prawdopodobnie towarzyszyło analogiczne rozwiązanie zastosowane po stronie południowej, tworząc w ten sposób galerię i dzieląc jednolitą przestrzeń pomieszczenia.

Odślonięty w trakcie badań reliktoowo zachowany mur poprzeczny, którego czytelny negatyw pozwolił na przybliżone uchwycenie grubości oraz zachowanej długości muru, może stanowić zachodni fundament pod podporę galerii lub alternatywne rozwiązanie komunikacji z domniemaną kondygnacją. Przebicie wejścia w tej części budynku musiało bowiem być podyktowane konkretnymi wymogami funkcjonalnymi, być może miało ono stanowić rozwiązanie komunikacyjne z galerią. Prawdopodobnie istniało jeszcze dodatkowe wejście do obiektu, od strony zachodniej, niepotwierdzone jak dotąd badaniami archeologicznymi (ryc. 7-9).

W licu północnym, w części wschodniej znajdował się filar przyścienny, którego relikty odślonięto w wykopie 9 wraz z elementami detalu architektonicznego. Na nim prawdopodobnie kończył się ciąg galerii.

Dawna kaplica została wtórnie użyta jako prezbiterium. W jego obrębie zarejestrowano poziom użytkowy pochodzący z omawianej drugiej fazy, który zalegał na głębokości 234,34-234,42 m n.p.m. Odpowiadający mu poziom użytkowy uchwycony w nawie zarejestrowano kilkanaście centymetrów poniżej, co świadczy, iż do prezbiterium prowadził najprawdopodobniej jeden, względnie dwa stopnie.

Na podstawie analizy powstałego rzutu przekształconej w świątynię budowli romańskiej wyłania się wyraźna koncepcja architektoniczna zmierzająca do stworzenia kościoła „trójnawowego” z galeriami, kruchtą oraz prosto zamkniętym prezbiterium. Trójczłonowość budowli wpisuje się dobrze w ciąg kościołów późnoromańskich na Dolnym Śląsku, tak jak proporcje obiektu oraz jego dyspozycja przestrzenna¹⁰. Widoczne są także analogie z drugą fazą kościoła w Trzemesznie, którego kościół w Górcie mógł stanowić uproszczoną wersję, odwzorowaną na miarę możliwych do realizacji przekształceń w istniejącym już obiekcie¹¹.

Wyniki badań a źródła historyczne

„Lokalizacja klasztoru i rozpoznanie stanu realizacji zamierzeń budowlanych są jednym z kluczowych zagadnień w badaniach nad okresem wczesnego średniowie-

though the possibility of erecting this section in the form of a tower alluding to the solutions used for western bulk (fig. 8-9) cannot be ruled out. However, not very thick walls (105 cm) and relatively small size of the room itself would argue against such a solution.

Moving the wall westward allowed for obtaining much larger space within the nave bulk which was then 15.75 m long while remaining 7 m wide. Significant alterations were connected with its spatial disposition. Introduction of supports of the pillar/column type along the north wall seem to have been accompanied by an analogical solution applied on the south side, thus creating gallery and splitting the homogeneous space of the room.

The preserved relic of the crosswise wall discovered during research, whose legible negative allowed for establishing approximately the thickness and the preserved length of the wall, could have constituted the western foundation of the gallery support or an alternative solution for traffic with the supposed upper floor. Making an entrance in this part of the building must have been dictated by concrete functional requirements, and it might have served as a communication route to the gallery. An additional entrance to the object, on the west side, might also have existed but so far archeological excavations (fig. 7-9) have not confirmed it.

In the north face in the east section there was an engaged column, relics of which were discovered in pit no 9 with elements of architectonic detail. It was probably where the gallery ended.

The former chapel was re-used as the presbytery. A utility level from the discussed second phase which was located at the depth of 234.34-234.42 m AMSL was registered within it. A corresponding utility level discovered in the nave was registered several centimetres below which would imply that at least one or possibly two steps must have led to the presbytery.

When one analyses the obtained plan of the Romanesque building converted into a church, a clear architectonic concept emerges intended to create a triple-nave church with galleries, a porch and a presbytery enclosed in a straight line. Tripartite character of the building fits well into the series of late – Romanesque churches in Lower Silesia, and so do the proportions of the object and its spatial disposition¹⁰. There are also visible analogies to the second phase of the church in Trzemeszno, of which the church in Górcie might have been a simplified version, reproduced to the extent of transformations possible to realise within the already existing object¹¹.

Research results and historical sources

“Location of the monastery and identification of the state of realisation of building plans constitute one of the key issues in the research into the early medieval period on Mt. Ślęża. Therefore, looking for traces of the monastery remains one of more important research tasks on the agenda of archaeological work on Mt. Ślęża”, Grzegorz Domański wrote in his work devoted to the history of Mt. Ślęża. Further on the author stated: “coming back to the archeological quest for the Ślęża monastery, last-

cza na Ślęży. Dlatego poszukiwania śladów klasztoru pozostają jednym z ważniejszych zadań badawczych w ramach archeologicznych prac ślęzańskich”, pisze Grzegorz Domański w pracy poświęconej dziejom Ślęży. Dalej autor ten uściśla: „wracając do archeologicznych poszukiwań klasztoru ślęzańskiego, trwających już ponad 100 lat, w pierwszej kolejności trzeba by odpowiedzieć na pytanie, czego szukamy?”.

W jednym z czterech rozpatrywanych wariantów proponuje następujące rozwiązanie: „zakonnicy przebywali na utrzymaniu i w siedzibie dobroczyńcy, a na miejscu planowanego klasztoru, lub w jego pobliżu gromadzili materiały do budowy”¹².

Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych w Górcie dają podstawy do postawienia hipotezy związanej z klasztorem Ślęzańskim. Sprowadzeni przez komesa Piotra Włostowica kanonicy regularni przybywają w rejon Ślęży nie wcześniej niż rządy w Arrovaie obejmuje opat Gerwazy, a więc po 1121 roku, a najprawdopodobniej w latach 1138-1145¹³. Co za tym idzie, otrzymują od Włostowica ziemie wraz ze wsią Górka, gdzie w świetle ostatnich badań znajdowała się okazała murowana siedziba możnowładcy. Hipoteza zakłada, że to właśnie tam od samego początku osiadają zakonnicy, których liczba z pewnością w początkowym okresie nie była znaczna. Równocześnie wiadomo, że trwa budowa docelowego klasztoru na Wyspie Piaskowej we Wrocławiu. Być może już w tym czasie podjęta zostaje przebudowa rezydencji możnowładcy, a może przebudowa ta następuje dopiero po przeniesieniu się zakonników do Wrocławia, co nastąpiło najpewniej w latach 1150-1193¹⁴.

Przekształcenia w obiekcie uwieńczone zostają konsekracją nowo powstałej świątyni w 1256 roku, która z racji umieszczenia głównej siedziby zakonu na Piasku, pełni funkcję prepozytury.

ing already for over 100 years, firstly we ought to answer the question as to what we are really looking for”.

In one of the four discussed options he suggested the following solution: “the monks were provided for and offered accommodation at the seat of their benefactor, while on the site of the planned monastery or in its vicinity they collected building materials”¹².

The results of archeological and architectonic research in Górka provide a basis for proposing a hypothesis referring to the monastery on Ślęża. Canons Regular, invited by the komes Piotr Włostowic, did not arrive in the Ślęża region before Abbot Gervaise assumed the rule in Arrovaie, so after 1121, and most likely during the years 1138-1145¹³. Consequently, they were granted land by Włostowic with the village of Górka where, in the light of the recent survey, an imposing masonry mansion of the nobleman appears to have been located. The hypothesis assumes that it was there that the monks settled from the very beginning, especially as their number during the initial period could not have been considerable. At the same time, as it is known, the target monastery on the Sand Isle (Wyspa Piaskowa) in Wrocław was being conducted. The process of converting the magnate residence might have already started, or it might have commenced only after the monks had moved to Wrocław, which must have occurred in the years 1150-1193¹⁴.

In 1256, transformations in the object were eventually crowned by consecration of the newly created church which, because the main seat of the Order was located in Piasek, served as a prepostry.

¹ Woryginale ...*ecclesiam de novo constructam...*, cyt. za: *Schlesische Urkundenbuch*, t. I, Wien – Koln – Graz 1963-71.

² Na ten temat pisano szerzej w pracy: A. Kadluczka, K. Stala, *Relikty romańskiego obiektu w Sobótce-Górcie i problem jego pierwotnej funkcji*, [w:] *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, (red.) K. Stala, Monografia 354, Seria Architektura, Kraków 2007, s. 129-131, idem, *Romańska budowla w Sobótce-Górcie w świetle ostatnich badań*, [w:] *Architektura romańska w Polsce. Nowe odkrycia i interpretacje*, (red.) T. Janiak, Gniezno 2009, s. 487-488.

³ *Kodeks Dyplomatyczny Śląska*, t. I, nr 22, Wrocław 1956-64, *Chronica abbatum Beatae Virginis in Arena*, Breslau 1839, *Spominki Wrocławskie* [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Lwów 1878.

⁴ W. Schulte, *Zu dem Steinalterturmern am Zobten, Schlesiens Vörzeit in Bild und Schrift*, N.F.1, 1900; P. Koetel, *Das Augustinerchorherrenstift und die SteinbilderdesZobtenberges*, Zeitschrift der Vereins für Geschichte Schlesiens, 62, 1928; P. Knoetel, N. Hellmich, G. Lustig, F. Geschwendt, *Zur Zobtenfrage*, *Altschlesische Blätter*, 4, 1929; A. Moepert, *Peter Wlast und die Stiftung des Augustinerkloster auf dem Zobten*, *Archiv für Schlesische Kirchengeschichte*, 4, 1939; V. Czipionka, *Das Marienkloster des Augustiner Chorherren in Gorka am Zobten*, *Zeitschrift des Vereines für Geschichte Schlesiens*, 1924; W. Holubowicz, *Z badań na Ślęży w 1949 roku*, *Studia Wczesnośredniowieczne*, 1, 1952; T. Kozaczewski, *Jednonawowe kościoły romańskie na Dolnym Ślą-*

sku, *Zeszyty Naukowe Politechniki Wrocławskiej*, 16, Architektura 2, 1957, s. 33-60.

⁵ Z. Świechowski, *Architektura na Śląsku do połowy XIII wieku*, Warszawa 1955, s. 62-63; idem, *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa 2000, s. 22-224; idem, *Katalog Architektury romańskiej w Polsce*, Warszawa 2009, s. 437.

⁶ K. Stala, *Palatium możnowładcze Piotra Włostowica? Rekonstrukcja najstarszej fazy budowli romańskiej w Sobótce-Górcie na podstawie najnowszych wyników badań archeologiczno-architektonicznych*, *Wiadomości Konserwatorskie*, nr 27/2010, s. 67-78.

⁷ T. Kozaczewski, *Jednonawowe kościoły...*, *op.cit.*

⁸ Wartości podane z grubością murów.

⁹ K. Stala, *op.cit.*

¹⁰ T. Kozaczewski, *Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku*, Wrocław 1995, s. 10-11.

¹¹ M. Wiewióra, *Zespół klasztorny kanoników regularnych w Trzemesznie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych*, Toruń 2000, s. 321.

¹² G. Domański, *Ślęża w pradziejach i średniowieczu*, Wrocław 2002, s. 110-111.

¹³ W. Fabisiak, K. Popiński, J. Tyszkiewicz, R. Żerelik, *Dzieje Sobótki*, Sobótka 1999, s. 28.

¹⁴ *ibidem*, s. 30.

¹⁵ *Schlesische...*, *op.cit.*

Streszczenie

Od ponad wieku trwa naukowy spór dotyczący miejsca osadzenia sprowadzonych w XII wieku przez Piotra Włostowica kanoników regularnych reguły św. Augustyna w rejon góry Ślęży.

Źródła historyczną przekazują informację o pierwotnej lokalizacji w sposób niejednoznaczny. Z tego powodu istnieje po dziś dzień kilka koncepcji związanych z wyznaczeniem miejsca pierwotnej siedziby zakonu. Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych przez A. Kadłuczkę oraz autorkę na zamku w Górcie zdają się rozwiązywać naukowe kontrowersje.

Analiza przemian uchwyconych w obrębie najstarszego założenia tzw. budowli romańskiej pozwoliła wytyczyć dwie fazy wczesnośredniowieczne. Uchwycono wyraźne ślady przebudowy budowli romańskiej mającej w pierwotnym założeniu charakter świecki, przekształcając ją w obiekt sakralny i przystosowując go do realnych potrzeb zakonników, zarządzających budynkiem. W 1256 roku po zakończeniu przekształceń architektonicznych konsekrowano nowo powstałą świątynię, co zostało odnotowane w zachowanych źródłach historycznych¹⁵.

Abstract

Scientific debate concerning the location of the settlement of the Canons Regular of St. Augustine brought to the area of Mount Ślęża in the 12th century by Piotr Włostowic, has lasted for more than a century.

Historical resources are rather unclear as far as the information about the original location site is concerned. For this reason there have been several theories trying to pinpoint the location of the original seat of the Order. Results of archeological and architectonic research carried out by A. Kadłuczka and the author of this text in the Górcza castle seem to have provided a solution for scientific controversy.

Analysis of transformations registered within the oldest layout of the so-called Romanesque building allowed for distinguishing two early-medieval phases. Distinct traces of reconstruction were registered in the Romanesque building which originally was to be of lay character, but was subsequently converted into a church and adapted to the real needs of the monks managing the building. In 1256, after architectonic transformations had been completed, the newly made church was consecrated which was duly recorded in the preserved historical sources¹⁵.